

BUILDINGS REVIS(IT)ED

www.gelijkemansen.be/universaldesign

tekst

HUBERT FROYEN

JASMIEN HERSENS

ANN HEYLIGHEN

fotografie

ROB STEVENS

Hubert Froyen is verbonden aan de PHL (Dept. Architectuur).

Jasmiën Herssens is verbonden aan de UHasselt/PHL/KUL (ASRO); haar onderzoek naar Universal Design wordt gesteund door IWT-Vlaanderen.

Ann Heylighen is verbonden aan de KUL (ASRO).

Het leek wel de omgekeerde wereld. Echte blinden en slechtzienden begeleiden de architecten, die voor de gelegenheid ‘geblinddeerd’ waren met brillen die verschillende soorten gezichtproblemen simuleerden. De blinde gidsen attendeerden de architecten op kleine details: het al dan niet aangepaste licht, het ontbreken van contrasterende materialen op een trap (zodat de trap eruit ziet als een glijbaan), een reling die net iets te kort is... Gebouwen op deze manier herbe-kijken bleek een inspirerende gelegenheid om ook onderliggende architectuuropvattingen te herzien.

Handicap als expertise

Een architect denkt immers vooral visueel. Hij werkt binnen een culturele ruimte die sterk gedomineerd is door beelden. De andere zintuigen komen veel minder aan bod in de manier waarop architectuur ontworpen, onderwezen en beoordeeld wordt. Het zintuiglijk bewustzijn van architecten staat dus in scherp contrast met dat van personen met een visuele beperking, die vooral aandacht hebben voor het tactiele en het auditieve. Blindheid is echter een vlag die vele ladingen dekt. De waarneming van de ruimte is afhankelijk van de aard van de visuele beperking, maar ook van de leeftijd waarop de handicap is ingetreden en de tijd die sindsdien verstreken is. Mensen die nog steeds beschikken over een restvisus trachten steeds om zoveel mogelijk informatie over de ruimte te verkrijgen uit de resterende visuele perceptie. Mensen die totaal geen visus meer hebben, maar hoogstens licht kunnen waarnemen, besteden meer aandacht

aan andere zintuiglijke informatie om tot een ruimtelijke representatie te komen. In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt zijn de tastzin en het gehoor van blinden niet beter ontwikkeld. Wel zijn ze meer attent voor niet-visuele zintuiglijke ervaringen. Doordat mensen zonder visus als het ware expert zijn in die andere zintuiglijke waarnemingen, zijn zij de ideale ervaringsdeskundigen om de multisensoriële kwaliteiten van een ruimte of gebouw aan het licht te brengen. Dankzij hun specifieke omgang met de ruimte kunnen blinden en slechtzienden kwaliteiten appreciëren of euvels detecteren waarvan de doorsnee architect of architectuurcriticus zich niet meteen bewust is.

Universeel ontwerpen

De laatste jaren groeide het besef dat analyses van gebouwen door mensen met een handicap – dat kan een zintuiglijke, maar ook een motorische, mentale of situationele beperking zijn – kunnen bijdragen tot rijkere en meer weldoende omgevingen voor ons allemaal. Ouders met boodschappentas en kinderwagen ontdekken obstakels in winkelcentra, kinderen met gevoelige luchtwegen en longen detecteren slecht verluchte ruimten, klanten met visuele beperkingen signaleren moeilijk leesbare informatie, cultuurliefhebbers met auditieve beperkingen vermelden storende omgevingsgeluiden, reizigers met stress wijzen op problemen om hun weg te vinden, oudere personen melden knelpunten en barrières in de infrastructuur van het openbaar vervoer. Menselijke functionele beperkingen en handicaps zijn immers niet uitsluitend het resultaat van de fysieke of mentale karakte-

Drie publieke gebouwen in Vlaanderen kregen bezoek van een wel heel opmerkelijke delegatie. Een groep architecten, architectuurcritici en studenten schuifelden geblinddoekt door de gangen, gewapend met een blindenstok. Ze werden bij de hand genomen door ‘ervaringsdeskundigen’.

ristieken van het individu (medisch model). Ze kunnen evenzeer het gevolg zijn van de onaangepastheid van de sociale en de fysieke omgeving (sociaal model). Deze omkering van focus – van mens naar omgeving, van handicap naar handicapsituatie, van de vaststelling dat de mens belemmerd is naar het inzicht dat de fysieke en sociale omgeving belemmerend werkt – heeft verstrekende gevolgen voor het vormgeven van de omgeving. Het renaissance-ideaal van ontwerpen voor de universele mens wordt geleidelijk getransformeerd in een postmoderne doelstelling van ‘universeel ontwerpen’ voor de relevante verscheidenheid van reële mensen in reële situaties.

“Buildings Revis(it)ed” is een initiatief van de departementen Architectuur van de Provinciale Hogeschool Limburg, de Katholieke Universiteit Leuven, de Hogeschool voor Wetenschap en Kunst Brussel / Gent en de Hogeschool Antwerpen. Het kwam tot stand met de steun van Gelijke Kansen in Vlaanderen, en i.s.m. Blindenzorg Licht en Liefde/Zicht op Cultuur, het Vlaams Architectuurinstituut (VAI), Antwerpen Averechts, Archipel, Architectuurwijzer en Stad en Architectuur.

“Dankzij hun specifieke omgang met de ruimte kunnen blinden en slechtzienden kwaliteiten appreciëren of euvels detecteren waarvan de doorsnee architect of architectuurcriticus zich niet meteen bewust is.”

Stuk, Leuven

26 oktober 2007

Neutelings Riedijk Architecten
door Koen Van Synghel

Ik moet bekennen: een namiddag op stap met blinden en slechtzienden opende me de ogen voor details zoals een reling, maar ook en vooral voor de verbijsterende manier waarop architectuur zich laat lezen met de tastzin, het gehoor en de geur. De ervaring was ook angstaanjagend. Bij een blind bezoek leiden de eenvoudigste zaken – zoals een trap opgaan, een open ruimte oversteken of naar het toilet gaan – tot angst en suspens waar zelfs Hitchcock niet aan kan tippen. Gebouwen zijn voor slechtzienden vaak labyrinten of zelfs valkuilen. Elke hoek is een doodlopend spoor, een open ruimte, een eindeloze leegte.

Architectuur is, in tegenstelling tot beeldende kunst, een medium dat comfort moet bieden. Geen pluche en lui gemak, maar in de Engelse betekenis van het woord. Troost dus. En zo voelt een handgreep, de zogenaamde rug van een trapleuning, in het gezelschap van een blinde plots anders aan. De rug van een trapleuning, jawel de rug! Ook gebouwen zijn wezens met lichaamsdelen die de hand reiken, de weg wijzen of je bij de arm nemen. Zeker wanneer je de proef op de som neemt en met een gitzwarte bril op je weg zoekt door een publiek gebouw, wordt op stuitende wijze duidelijk dat je overgeleverd bent aan wat je voelt met een witte stok, of elementairder nog, met je handen. Een plein of een binnenplaats is plots geen ruimte meer, maar een ongrijpbare plek, afgebakend met muren, vensterbanken, trappen, een borstwering of een gapende leegte. Een handreling die pas voorbij de eerste trede begint, komt te laat.

Zelfstandig

Blinden en slechtzienden staan op hun zelfstandigheid. Om het stigma van gehandicapte te ontlopen, trainen ze zich in het onafhankelijk betreden van straat en publieke gebouwen. Maar architecten hebben bij het ontwerpen zoveel besognes dat blinden en slechtzienden vaak vergeten worden in de detaillering van een gebouw. Het aftasten van muren, deuren en dorpels, het akoestisch inschatten van smalle doorgangen en hoge ruimtes, het voortdurend decoderen van gebouwen via hand, stok, oor of geur... maken dat architectuur voor een blinde aanknoopt bij het verhaal van het labyrint van koning Minos. De architect van dat labyrint was na de voltooiing van het bouwwerk blind gemaakt, zodat hij het geheim ervan aan niemand zou kunnen prijsgeven. Maar uiteindelijk werd het door Ariadne ontsloten met de draad die ze spande.

Misschien moeten architecten zich met wat meer enthousiasme bezighouden met borstweringen en balustrades, met het trekken van sporen in voetpaden en vloertegels, met het aanbrenge van contrastrijke materialen, om slechtzienden beter over straten, pleinen en binnenplaatsen te loodsen. Wie weet, herscheppen ze met al die ingrepen de ingeni-euze draad van Ariadne.

[Een versie van deze tekst verscheen eerder in De Standaard van 6 november 2007]

Concertgebouw, Brugge

10 oktober 2007

Robbrecht & Daem
door Caroline Goossens

In het Grootseminarie in Brugge bezochten we de installatie van blindenzorg Licht en Liefde: een tocht van twintig minuten door het verduisterde interieur van een compacte doos. Drie simulaties: straat, café, plantsoen – om als ziende een idee te krijgen hoe een visuele beperking de ervaring van de werkelijkheid beïnvloedt. Een slechtziende ‘ervaringsdeskundige’ – de vis in het water – loodst een rijtje schuifelende architecten door een irreële omgeving. De volgers klampen zich vast aan elkaar en aan alles wat ze op hun weg tegenkomen, maar bovenal aan de wetenschap dat dit een tijdelijke – en bovendien leerrijke – mise-en-scène is. Af en toe, onverwacht, slaat de onderdrukte onrust om in bijtende angst. Maar de echte mokerslag volgt meteen na de terugkeer in de heldere wereld, met het besef dat de rigide kaders die het leven zo routineus structureren, in feite flinterdun zijn. In het donker ontmoet je op de eerste plaats jezelf. Daarna, opnieuw geblinddoekt, met een reservatieticket in de hand, op weg naar de juiste zitplaats in het monumentale Concertgebouw. Een ervaring die bijna haaks staat op die in de benepen simulatiebox van Licht en Liefde. Nochtans splitst ook hier, zodra het donker wordt, de ruimte zich op in opeenvolgende sequenties. Net als in de simulatiebox stelt een onwezenlijke omgeving het subject centraal. Ook hier schieten klank en geur te hulp, maar wordt er vooral getast. De architectuur reveleert haar onzichtbare grenzen door wijzigingen in temperatuur, licht, geur en klank. Ook in haar materialisatie en detaillering biedt het Concertgebouw zowel fysieke als mentale houvast.

Universal Design

Tijdens een evaluatiegesprek aan het einde van het bezoek tonen ook de slechtziende gebruikers-experts zich positief over de intrinsieke kwaliteiten van het Concertgebouw, al blijven er een aantal

“Ouders met boodschappentas en kinderwagen ontdekken obstakels in winkelcentra, kinderen met gevoelige luchtwegen en longen detecteren slecht verluchte ruimten, klanten met visuele beperkingen signaleren moeilijk leesbare informatie...”

pijnpunten op het vlak van fysieke toegankelijkheid en gebruiksgemak. Met de suggestie van technische (standaard)oplossingen hiervoor komt de kat op de koord: Universal Design – het kadergegeven voor dit initiatief – ambieert meer dan het aanpassen van een ontwerp aan de specifieke behoeften. Universal Design verlegt de aandacht van de gemiddelde gebruiker naar de specifieke, grensbepalende gebruiker. Het stelt de ontwerpeisen af op zwakkere, minder behendige, ‘buitenmaatse’ of anders-talige gebruikers, waardoor om het even wie het ontwerp als gemakkelijk, efficiënt en veilig ervaart.

Het gaat hierbij niet om een corrigerende attitude. Universal Design zou niet het resultaat mogen zijn van een adaptatie aan een arsenaal van regels en normen met betrekking tot louter technische kwesties. Wie ‘inclusief’ ontwerpt, neemt de probleemstelling van specifiek gebruik in overweging gedurende het hele ontwerp-proces. Op die manier zou het nieuwe paradigma, via het doorbreken van al te normatieve denkpatronen, kansen kunnen bieden voor architecturale vernieuwing. Bij de opdrachtschrijving prefereren Universal-Designexperts een beschrijvende input, met als doel stimulerend te werken op het ontwerp, boven een voorschrijvende, die als een belemmering van de ontwerp-vrijheid beschouwd kan worden. Het geblindeerde bezoek aan het Concertgebouw en het inzicht dat de multisensoriële beleving van een gebouw een meerwaarde kan bieden, lijken die redenering te onderschrijven.

Toch blijft de kans reëel dat inclusief ontwerpen uitmond in generische architectuur. Een voorbeeld: terwijl de overbrugging van een splitlevelbarrière normaliter gebeurt door een

trap met daarnaast een plateaulift of een hellend vlak, zou er volgens de Universal-Designlogica geen hoogteverschil moeten zijn. De differentiatie wordt weggeveegd. Inclusie wordt altijd voorafgegaan door exclusie. Inclusief ontwerpen veronderstelt aanpassen, rechtzetten, verbeteren, gelijk trekken. Schuld bekennen, ook. Dit uitgangspunt zou de ambitie tot vernieuwing wel eens lelijk in de weg kunnen staan.

Hoe kan een ontwerper dan omgaan met Universal Design, een begrip dat in de toekomst als conditie enkel aan belang zal winnen? De tocht door de donkere simulatiedoos, met haar beklievende ervaring van fundamentele exclusie, kan inspireren tot een mogelijk antwoord. Stel dat diversiteit gevaloriseerd wordt door haar uitdrukkelijk aanwezig te stellen. Of zelfs te extrapoleren. Als een omgeving alle gebruikers exclusief benadert, genereert dat dan niet een nieuwe vorm van inclusie? Biedt zo’n uitgangspunt, hoe precair ook, niet meer potentieel voor de bezieling van het ontwerpproces en voor de kwaliteit van het resultaat? Of voor mogelijkheden van een ander, gedifferentieerd gebruik van de publieke ruimte?

En, ten slotte, is deze denkpiste in staat de kans te verkleinen dat Universal Design strandt als alweer een architecturaal specialisme op de schrale bodem van de vrije-markteconomie?

VAC, Hasselt
12 oktober 2007
Awg architecten i.s.m. a2o architecten
door Lars Kwakkenbos

Architectuur is een discipline waarin de implicaties van een handicap tot hun ware proporties worden herleid. Een blinde of slechtziende vindt het niet erg logisch als de knoppen voor elke verdieping in de lift naast elkaar staan, want een lift gaat omhoog en omlaag. Terwijl iemand die over een goed zicht beschikt, de nummers op de knoppen leest, moet een blinde de plek waar de knoppen zich bevinden, trachten te interpreteren.

Nog een voorbeeld. Wat doe je wanneer een blinde of slechtziende een gebouw binnenwandelt en niet meteen de balie vindt? De balie kan worden verplaatst, maar waar naartoe? Vanuit het standpunt van de blinde of slechtziende luidt het antwoord: de balie moet gemakkelijk te vinden zijn, de inkom moet erop georiënteerd zijn, zodat de kans klein is dat een persoon met een visuele beperking naar de andere kant loopt. Je zou echter ook andersom kunnen redeneren, vanuit het perspectief van de balie: de mensen die achter die balie staan, moeten kunnen zien wie er binnenkomt, zodat ze kunnen helpen indien nodig. De ingang van het gebouw moet dus in het zicht van de balie liggen.

Architectuur als praktijk genereert, dankzij het feit dat haar uitdagingen zo concreet zijn, aan de lopende band zulke vragen die de reële dimensies van een handicap scherpstellen. Omgekeerd kunnen ervaringen van blinden en slechtzienden helpen om architectuur scherper te definiëren als discipline en praktijk.

Schoonheid en politiek

Architectuur is een vat vol conflicten. Blinden en slechtzienden zijn samen met genoeg om – zeker als het over een publiek gebouw gaat –

in de mate van het mogelijke rekening met hen te houden. In de mate van het mogelijke? Ook architectuur is politiek: het afwegen van idealen en belangen van verschillende partijen. De nummers van de lift naast elkaar zijn misschien wel mooier. Of goedkoper. Hoeveel speling zit er op het bouwbudget van een overheidsgebouw als het op een betere toegankelijkheid voor blinden of slechtzienden aankomt? Alle wensen zal je nooit kunnen verwezenlijken. Maar alle afwegingen die voor sommige wensen moeten worden gemaakt, kunnen, meer dan een mooie glazen wand of stemmig grijs (dat een ware hel blijkt te zijn voor iemand die minder goed ziet), de ware schoonheid van architectuur mee definiëren.

Dankzij nieuwe media gaan gebouwen vlot de wereld rond: bedrijven maken er reclame mee, ontwikkelaars trekken er investeerders mee aan of een overheid verwerft er cultureel kapitaal mee. De beelden die ze rondsturen, doen echter meestal geen uitspraak over hoe hun gebouwen in elkaar zitten. De manier waarop blinden en slechtzienden gebouwen ervaren – een ‘multisensoriële’ ervaring met meer aandacht voor niet-visuele zintuigen – kan mee voor een soort blijvende emancipatie van architectuur als discipline en als praktijk zorgen. We leven in een tijd waarin allerhande disciplines en media sterker dan ooit in elkaar verweven zijn. Zodra de dingen echter verstrikt dreigen te geraken, speelt de macht van de sterkste. Beelden zijn op dit moment erg sterk. Een architect moet er zich misschien meer dan ooit bewust van zijn dat hij geen kunstenaar of reclamemaker is, maar een architect.

“Het renaissance-ideaal van ontwerpen voor de universele mens wordt getransformeerd in een postmoderne doelstelling van ‘universeel ontwerpen’ voor de relevante verscheidenheid van reële mensen in reële situaties.” [HUBERT FROYEN]



De deelnemers kregen verschillende soorten brillen opgezet die de diverse vormen van blindheid en slechtziendheid simuleren



BUILDINGS REVIS(IT)ED volgende bezoek

Justitiepaleis Antwerpen | 14 maart 2008
Richard Rogers Partnership | VK Studio | Arup
inschrijven op www.vai.be | info@vai.be